

**ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

МАРТИЧ РУСЛАНА ВАСИЛІВНА

УДК 27-9"01/07"-284

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СУТНОСТІ ЖИВОГО У ФІЛОСОФІЇ
СХІДНОЇ ПАТРИСТИКИ**

Спеціальність 09. 00. 11 – релігієзнавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Стадник Микола Миколайович,
Національна академія державного управління
при Президентові України (м. Київ),
професор кафедри політичної аналітики
і прогнозування.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Рибачук Микола Филімонович,
Український гуманітарний інститут,
проректор, завідувач кафедри філософії та
релігієзнавства;

кандидат філософських наук, доцент
Слюсар Вадим Миколайович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться "07" жовтня 2011 року о 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.

Автореферат розіслано " ____ " вересня 2011 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Ковтун

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. З початком ХХІ століття, коли людство вступило в добу системних і глобальних зрушень, усе більше актуалізується проблема збереження життя на Землі загалом і самої людини зокрема. Техногенні катастрофи, знецінення загальнолюдських ідеалів, занепад культури, криза моральних норм несуть загрозу всьому живому. Цей ракурс проблеми підсилюється пророцтвами новоявлених "месій", які віщують кінець світу. Науковий досвід свідчить, що усвідомлення фрагментарності знань про життя лише підсилює творчі інтенції людини, наслідком чого є формування складної пізнавальної ситуації, яка все наполегливіше вимагає дослідження його багатовимірності та різноманітних форм вияву. В умовах сьогодення відкриваються нові можливості у з'ясуванні сутності всього живого, доводиться констатувати, що більш глибинне проникнення в таїни життя лише засвідчує нові горизонти в царині неосяжного, виявляє його розмаїтість і складність.

На сучасному етапі відбувається помітне зростання ролі релігії, а в контексті християнської цивілізації – перехід до "нового" християнства, особливого звучання набувають ідеї мислителів східної патристики. Східна патристика, заклавши основи християнського богослов'я, з одного боку, здійснила синтез античної філософії та християнства, з іншого – стала ретранслятором їх ідей у подальший розвиток духовної культури, гуманістична дія яких відчувається й дотепер. Отці східної церкви відстоювали та утверджували ідеї цінності живого як творіння Божого, трепетного ставлення до нього, обожнюючи будь-який прояв життя, наділяючи його духовно-моральними вимірами. Актуалізація їх учень має значення для сучасної України, оскільки саме східна патристика безпосередньо пов'язана з православ'ям, яке впродовж століть задавало ритм і вектор розвитку вітчизняної культури.

У зв'язку з розробкою і впровадженням новітніх біотехнологій зростає небезпека зміни природи самої людини, знецінення її природного життя. Людство стоїть перед необхідністю вироблення нових аксіологічних установок, які формуватимуть його ставлення до живого й до основ самого життя на принципово інших засадах, ніж наявні нині. У цьому контексті аналіз сутності живого не просто належить до проблемного поля сучасної філософії, релігієзнавства, а постає однією з найважливіших у методологічному і світоглядному планах дослідницьких проблем, оскільки саме від того, як трактуватиметься феномен живого, залежить обґрунтування спрямованості життєвих стратегій.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертацію виконано в межах теми науково-дослідної роботи кафедри філософії Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" "Сучасний етико-правовий дискурс: концепти, цінності, норми" (номер державної реєстрації 0110U001496).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є здійснення реконструкції східнопатристичних уявлень про сутність живого та з'ясування їх особливостей.

Реалізація поставленої мети передбачає послідовне виконання таких завдань:

- окреслити дослідницькі підходи до осмислення живого та розкрити його зміст;
- з'ясувати особливості становлення ідеї про живе в античній філософії;
- розкрити особливості біблійної інтерпретації живого в контексті її впливу на східнохристиянські вчення;
- виявити концептуальні засади осмислення живого у східнопатристичній думці;
- проаналізувати складові ієрархізованої системи живого та з'ясувати місце і роль у ній людини;
- розкрити значення осмислення особливостей живого в східній патристиці в оцінці сучасної православної думки.

Об'єктом дослідження є релігійні та філософські вчення мислителів східної патристики II – VIII століття

Предметом дослідження є трактування сутності живого та його особливостей у східнохристиянських ученнях.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці провідних українських учених, які порушують проблему призначення людини на Землі, про спосіб її життєдіяльності та вплив на все довкілля. Це, зокрема, теоретичні розробки фахівців із різних напрямів сучасного релігієзнавства, філософії, культурології – В. Андрущенко, В. Бондаренка, І. Богачевської, Л. Виговського, А. Герасимчука, А. Глушака, В. Єленського, В. Кременя, А. Колодного, Л. Кондратика, П. Кралюка, В. Кушерця, Г. Лозко, В. Лубського, О. Марченко, І. Мозгового, І. Надольного, О. Поліщук, О. Предко, М. Рибачука, П. Сауха, В. Слюсара, М. Стадника, Л. Филипович, Є. Харківщеника, Л. Шкляра, Л. Шугаєвої, П. Яроцького та ін.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають праці вітчизняних і зарубіжних патрологів, релігієзнавців, істориків філософії й теології – В. Андрушка, А. Армстронга, В. Зеньковського, Кіпріана (Керна), І. Мейєндорфа, П. Мініна, І. Мозгового, В. Лосського, В. Нічик, К. Скворцова, Г. Христокіна, П. Флоренського, Г. Флоровського, Ю. Чорноморця та ін.

Під час розв'язання завдань дисертаційної роботи застосовувалися такі методи: системного аналізу (живе розглядається як невід'ємна складова більш загальної системи: з одного боку – у вченнях про ієрархію живого отців східної церкви, з іншого – у поглядах сучасної людини на світ як біоцентричну систему), історико-генетичного аналізу (у процесі дослідження витоків східнохристиянських поглядів на сутність живого), компаративного вивчення (під час порівняння світоглядних позицій отців церкви – синхронний зріз, а також у процесі зіставлення із сучасними православними вченнями про походження і сутність живого – діахронний зріз), структурно-функціонального аналізу (під час розкриття ієрархічності живого та його функціональних проявів).

У процесі дослідження застосовувалися також методи аналізу й синтезу, аналогії, систематизації й узагальнення для реконструкції цілісної картини бачення отцями церкви сутності живого. Використання вищезазначених методів ґрунтується як на загальнонаукових принципах об'єктивності, світоглядного плюралізму, гуманізму, так і на специфічно релігієзнавчих принципах толерантності та конфесійної неупередженості.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві реконструйовано модель інтерпретації живого в працях мислителів східної церкви як цілісної ієрархізованої системи взаємопов'язаних між собою складових, атрибутивними характеристиками тлумачення яких є креаціонізм, теоцентризм, провіденціалізм.

У дисертації сформульовано ряд положень, які конкретизують наукову новизну дослідження:

- уперше показано, що поняття "живе", "життя", попри їх сутнісний взаємозв'язок, мають різні смислові особливості. Співвідношення цих понять має різноаспектний інтерпретативний зріз: поняття "живе" використовується для позначення рівнів його ієрархічного виникнення в аспекті співвіднесення з усією природою, яка включає як живе, так і неживе; натомість поняття "життя" використовується під час визначення існування живого, ієрархічність якого перебуває у відношенні до людини, її внутрішнього та зовнішнього світу;
- уточнено та конкретизовано формування ідеї живого в контексті її зв'язку з першоосною в античній філософії: спочатку прояви живого пов'язувалися з пошуком субстратного першоначала, яке в подальших ученнях, втрачаючи якісні характеристики, набувало більш абстрактних ознак: по-перше, як життєва сила – діючий чинник, від якого залежать усі прояви багаторівневого життя (Арістотель); по-друге, як деміургічний принцип, якому властиві активність, розумність, благість (Платон), а також тріада – Єдине, Розум, Душа (Плотін); при цьому порушувалося

питання, яким має бути життя (Платон), започатковувалася традиція розуміння живого як ієрархізованої системи, його ідентифікації (Арістотель);

- набуло подальшого обґрунтування положення про те, що уявлення про творення живого в Біблії містить два смислових аспекти: по-перше, воно включене до процесу космогенезу як виникнення частини Всесвіту, по-друге – у складну систему зв'язків з іншими складовими розумно влаштованого світу; причому визначення живого пов'язується з "духом життя" та здатністю жити і продовжувати свій рід;
- уперше визначено концептуальні засади тлумачення живого представниками східної патристики: обґрунтування першості істини Одкровення над чуттєво-раціональним пізнанням; зв'язок ідеї живого із втіленням душі як одухотворенням; положення про становлення живого внаслідок безумовно-довільного створення його Богом; з'ясування характеру взаємовідносин між Богом та іншими живими іпостасями; вибудовування ієрархічної структури живого як відмінних за ступенем моральної досконалості його форм; співвідношення духовного і матеріального в несамосущих живих істотах;
- уточнено рівні ієрархічності живого, природна досконалість яких визначається мірою причетності та наближення до Бога. Ієрархічність характеризується субординаціонізмом, координаціонізмом, корелятом яких у земному світі є людина, яку Бог створив за своїм образом та подобою, тому вона власним життям покликана виявляти його подобу. Таке виявлення залежить від способу життя людини. Вона, з одного боку, має зобов'язання перед усім живим, з іншого – повинна прагнути до співіснування, співжиття з усім створеним живим і неживим;
- набуло подальшого розвитку положення про те, що східнохристиянська концепція живого, пропонуючи певну модель його впорядкування, містить значний гуманістичний, життєствердний потенціал. Цей ракурс відстежується і в сучасному православ'ї, репрезентанти якого, підтримуючи ідеї отців східної церкви про сутність живого, намагаються їх модернізувати відповідно до новітніх наукових даних. У їх інтерпретаціях живого все більше зміщуються акценти в аксіологічну площину. Сьогодні позиція православних богословів спрямована на збереження життя в усіх його формах. Вона є своєрідним критерієм новітніх біотехнологічних практик задля унеможливлення деструктивних наслідків як для людини, так і для всього суцього.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Ціннісна реконструкція уявлень представників східної патристики про живе, його походження і сутність важлива в моральній площині – для розвитку

біоетичного вчення, а також значуща для комплексного з'ясування сутності людини, її життєдіяльності, що визначає засади формування позитивних стратегій виховання людини. Одержані результати дають змогу визначити співвідношення розуміння живого у православному вченні та сучасних наукових дослідженнях і на цій основі забезпечити синтез біологічних та етичних начал у розробці морально-духовних засад новітніх біотехнологічних практик, що унеможливить їх деструктивний вплив на життя людини. Матеріали дослідження можуть бути використані під час розробки навчальних курсів з філософії, у процесі вивчення таких релігієзнавчих та філософських дисциплін – історія філософії, філософія патристики, конфесійне релігієзнавство, історія релігії, етика, релігійна антропологія.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної роботи здобувача. Висновки і положення наукової новизни одержані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на методичних семінарах кафедри філософії Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди", міжнародних і всеукраїнських науково-теоретичних та науково-практичних конференціях: II Міжнародній науково-теоретичній конференції "Толерантність як соціогуманітарна проблема суспільства" (Житомир, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції "Біохімія у вирішенні актуальних питань біології, ветеринарії та тваринництва" (Біла Церква, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Наука і життя – 2010" (Миколаїв, 2010); Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету" (Київ, 2010, 2011); II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції "Український науково-інтелектуальний простір: реалії та перспективи розвитку" (Переяслав-Хмельницький, 2010); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Науково-практичний досвід – 2010" (Миколаїв, 2010); XXVII Міжнародній науково-практичній конференції "Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості" (Донецьк, 2010).

Публікації. Основні положення і зміст дисертації знайшли відображення у шести публікаціях автора, у фахових наукових виданнях, що відповідають вимогам ВАК України; як результат участі у наукових конференціях опубліковано тези восьми доповідей.

Структура дисертації і послідовність викладення матеріалу зумовлені логікою дослідження проблеми, поставленою метою і завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг дисертації – 177 сторінок основного тексту. Список літератури містить 293 джерела.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету й завдання, розкрито теоретико-методологічні засади і методи дослідження, наукову новизну, теоретичне й практичне значення, особистий внесок дисертанта, наведено відомості щодо апробації та впровадження результатів дисертації.

У першому розділі **"Аналітичний огляд літературних джерел та методологія дослідження проблеми сутності живого"** аналізуються різноманітні підходи щодо з'ясування сутності живого, виокремлюються особливості основних напрямів дослідження. На цій основі сформовано теоретико-методологічні засади дисертаційної роботи та дано визначення концепту живого.

У підрозділі 1.1 **"Уявлення про живе як складова східнохристиянських учень"** аналізується ступінь розробленості проблеми, звертається увага на ті дослідження східної патристики, у яких осмислення живого "вплетене" в її богословську канву.

Зазначається, що протягом IX – XIV століття значного поширення набувають переклади святоотцівської спадщини та спроби її інтерпретації. Згодом у дослідницькій літературі східна патристика розглядається як етап у розвитку історії філософії, причому уявлення про живе стає основою осягнення Бога, співвідношення духу, душі та тіла, космології (М. Браш, В. Віндельбанд, Ф. Фаррар, Е. Целлер та ін.). Вказується, що розуміння особливостей живого східнохристиянськими мислителями стало можливим завдяки концептуалізації проблем християнського віровчення в царині онтології, гносеології, антропології (Ф. Владимирський, Філарет (Д. Гумілевський), К. Скворцов, П. Флоренський та ін.). Принципово важливою є ідея осмислення створеного "сушого", завдяки якій дослідники підійшли до проблеми "живого" (але тільки як вияв іпостасі), розрізняючи "живе" в іпостасному вираженні істотою та розумне живе в іпостасному вираженні особистістю.

У підрозділі встановлено, що в радянській науці питання східної патристики загалом та сутності живого зокрема традиційно розглядали в контексті історії філософії з позиції впливу античної традиції на твори окремих отців церкви чи окремі періоди розвитку християнської філософії (В. Асмус, О. Богомолів, Д. Джохадзе, М. Диннік, Ф. Кессіді та ін.) та естетичної думки пізньої античності й раннього Середньовіччя (С. Аверінцев, В. Бичков, О. Лосєв та ін.). Ідеологічно упереджений підхід до богослов'я позначився на дослідженнях східнохристиянських учень у радянський період; певна

активізація висвітлення теоретичної спадщини отців церкви відстежується лише у 80-х рр. ХХ ст.

Активно цю тематику розробляли православні дослідники в еміграції (Л. Карсавін, А. Карташов, архім. Кіпріан (Керн) та ін.). У дисертації акцентується увага на тлумаченні понять "творення" та "народження" щодо Сина Божого, що уможливило поділ "живого" на самосуцце й несамосуцце і стало передумовою визначення ієрархій живого (Г. Флоровський). Акцентовано увагу на осмисленні проблеми "живого" ранньохристиянськими мислителями в аспекті визначення його змісту як твірною начала через встановлені внутрішні взаємовідносини між одухотвореними істотами (В. Лосський), а також досліджується питання походження й сутності живого у співвіднесенні з духовним світом людини (єп. Василій (Родзянко).

Підкреслюється, що проблема інтерпретації живого набуває нового звучання у контексті сотеріологічної (М. Оксіюк), христологічної (О. Давиденков), космологічної (Л. Литвиненко), антропологічної (Кіпріан (Керн), А. Мартинов, В. Несмелов, О. Предко) тематики. Нові горизонти антропологічного розуміння живого відкривають наукові розвідки С. Білика, О. Вдовиної, Ф. Владимирського, Н. Жиртуєвої, І. Зізіулуса, С. Лурьє, Ю. Чорноморця та ін.

У підрозділі 1.2 **"Різноманітні підходи до визначення сутності живого"** розглядаються різноаспектні підходи до з'ясування сутності живого, подається його визначення.

Перш за все, з'ясовуються смислові нюанси поняття "живого". В історико-філософській традиції проблема живого зіставляється з природою як суццим, сутністю, що набуває значення буття як виникнення. Останнє, особливо в богословській літературі, охоплює широкий смисловий діапазон та корелюються з іншими поняттями – живильний, жити, живоносний тощо. У Біблії живе пов'язується з життям як активністю існування та духовністю, що конститууються у божественному акті творення, який конкретизується в тріаді "буття, існування, життя". Згодом феномен віри стає основою християнського світо- та життєбачення.

Природничо-наукові дослідження уможливили появу та розвиток нових напрямів в осмисленні живого (біохімічних, мікробіологічних, енерго-інформаційних), нових методів системних досліджень живого – синергетичного та інформаційного, а також диференціювання рівнів організації живого – молекулярно-генетичного, онтогенетичного, біохімічного, біогенетичного. Великі можливості в дослідженнях живого відкриваються на атомному та електронному рівнях його організації (Дж. Бернал), у контексті фізики живого (С. Снітко, І. Добронравова, Л. Сидоренко та ін.). Посилаючись на дослідження Л. Сидоренко про різні

концепції походження живого – субтратну (А. Кастлер, С. Фокс і К. Дозе), енергетичну (М. Ейген, М. Волькенштейн та ін.), інформаційну (А. Колмогоров, А. Ляпунов, Р. Розен), акцентовано на його цілісності та самоорганізованості в контексті структурованості й функціональності.

Широкий спектр осмислення живого відстежується у філософії. У дисертаційній роботі зазначається, що нові горизонти в осмисленні сутності живого відкриваються в 60 – 80-их рр. ХХ століттям з появою біофілософії – синтезу філософсько-гуманітарних і біологічних узагальнень (Б. Ренш, М. Рьюз, Р. Саттлер, Д. Халл та ін.), де живе розглядається як цілісність усіх його природних та соціальних рівнів (С. Деніскін, Р. Карпінська, М. Кисельов, В. Крисаченко та ін.), методологічним підґрунтям якої стає коеволуційна пізнавальна модель.

У дисертації звертається увага на проблему осмислення живого в контексті філософії життя та філософської антропології, де феномен життя пов'язується зі світом людського життя і набуває зовсім інших вимірів, ніж у фізичній реальності, зокрема людиноцентризму, людиномірності тощо. У "філософії життя" (А. Бергсон, В. Дільтей, Г. Зіммель, Ф. Ніцше та ін.) живе конституюється як первинна реальність, сутність світу, яка розгортається в суто людських вимірах – інтуїції, безпосередньому переживанні тощо. Життя розуміється як прояв волі до влади (Ф. Ніцше), як "життєвий порив", неперервне творче становлення (А. Бергсон), як безпосереднє внутрішнє переживання (В. Дільтей, Г. Зіммель).

У релігієзнавчому підході дослідження феномен живого включається в контекст антропологічної тематики (Є. Дулуман, І. Мозговий, Ю. Чорноморець, О. Предко), світоглядного потенціалу християнської релігії (А. Колодний, Л. Конотоп, О. Марченко та ін.), духовності (І. Петрова, П. Саух та ін.). Відтак усе живе включене в процес співжиття як співбуття, що має різні вияви, кожному з яких вдається "бути" – існувати, змінюватися, відтворюватися тощо.

Проаналізувавши різноманітні підходи до визначення живого, авторка доходить висновку, що в більшості наукових розвідок смислове наповнення понять "живе", "життя" не розмежовується. У вищезазначених підходах поняття "живого" застосовується переважно для відображення певних ієрархічних його ступенів та носіїв для співвіднесення з усією природою, з усім суцям. Натомість життя постає способом існування живого, його розгортання і співвідноситься з феноменом людини, її внутрішнім та зовнішнім світом.

Окресливши основні принципи (об'єктивності, компаративістики, історичності, позаконфесійності тощо), теоретичні положення (співвідношення живого та життя тощо), автор зазначає, що методологічну основу дослідження становлять роботи І. Добронравової, М. Кисельова, В. Крисаченка, Л. Сидоренко та інших, які розглядали сутність живого, особливості розуміння

життя. У дисертаційному дослідженні також використані напрацювання українських та російських філософів, релігієзнавців В. Андрущенка, І. Богачевської, Л. Виговського, В. Гараджі, А. Герасимчука, Є. Дулумана, А. Колодного, Л. Кондратика, Л. Конотоп, І. Кривелєва, В. Кушерця, В. Лубського, І. Мозгового, О. Предко, М. Рибачука, П. Сауха, М. Стадника, В. Танчера, П. Яроцького та ін.

Попри розмаїття як богословських, так і наукових праць, присвячених дослідженню проблеми живого, недостатньо висвітленим залишається комплекс питань, пов'язаних зі з'ясуванням його сутності в історичній генезі східнохристиянських учень.

У другому розділі **"Становлення та концептуалізація східнохристиянської традиції осмислення сутності живого"** досліджуються ідейні впливи на становлення уявлень про сутність живого в східній патристиці, розкривається його розуміння в найвпливовіших релігійних системах.

У підрозділі 2.1 **"Уявлення про живе в античній філософії"** висвітлюються основні підходи до осмислення сутності живого в давньогрецькій традиції.

Підкреслюється, що в античності питання про виникнення та становлення всього існуючого розгортається як пошук першооснови. Першоначалом усіх речей вважалися: вода і все, що походить від неї (Фалес); повітря, яке визнавалося джерелом не тільки життя, а й психічних явищ (Анаксімен); взаємодія землі, води, повітря й вогню (Емпедокл) і т.д. У дисертаційній роботі зазначається, що в античній філософії виокремлюються два підходи до осмислення сутності живого. Перший – матеріалістичний підхід (Фалес, Анаксімандр, Анаксімен), в основі якого лежить уявлення про те, що живе може виникнути з неживого, органічне – з неорганічного під впливом природних чинників. Ця ідея набуває нового звучання у філософії Арістотеля: він вказує, що поруч із народженням живих істот від собі подібних відбувається і завжди відбувалося їх самозародження з неживої матерії.

Другий підхід – ідеалістичний, відповідно до якого життя є наслідком божественного творчого акту, і тому всім істотам властива особлива, незалежна від матеріального світу сила, яка спрямовує всі процеси життя. Найяскравіше ця ідея відстежується у філософії Платона в ідеї "деміурга", творця світу і всього живого, який упорядковує Всесвіт і всіх живих істот.

У подальшому ідея живого відстежується у вченнях "середніх" платоніків (Алкіной, Нуменій та ін.), у яких синкретично поєднуються ідеї Платона з арістотелівськими та стоїчними вченнями, а також у вченні Плотіна про своєрідну ієрархічну тріаду – Єдине, Розум, Душа.

У підрозділі 2.2 **"Концептуалізація уявлень про живе в східнохристиянських ученнях"** розкриваються біблійні ремінісценції осмислення живого в мислителів східної церкви, з'ясовується місце цієї проблематики в їх ученнях, визначається спільне та відмінне в підходах до осмислення сутності живого.

Рефлексивне поле східнохристиянських учень про сутність живого розгортається між двома полюсами: з одного боку, істини Одкровення, відступ від яких є неприпустимим, з іншого – потреби пізнати Творця в його творінні, углядіти в ньому відблиск вищої мудрості. Саме в царині східнопатристичного філософування змінюються орієнтири: авторитет Святого Писання перевершує значення філософських текстів. Ці установки накладають відбиток на східнохристиянські учення про живе, у яких віддзеркалюється біблійний пріоритет його витлумачень.

У ранній патристиці лише з'являються фрагментарні думки про живе, яке поділяється на видиме й невидиме, є тотожним діаді "тілесне – духовне" і може бути представлене в поняттях "плоть" і "дух", що є протилежністю до "тварного" і Божественного (Ігнатій Антіохійський). Розгортання й оформлення поглядів на сутність живого активізувалось із другої половини IVст. й було спрямоване щоразу до більшої відповідності вірі. На основі проаналізованих текстів Климента Александрійського, Афанасія Александрійського, Василя Великого, Григорія Богослова, Григорія Ніського, Орігена, Іоанна Златоуста, Немезія Емеського, Діонісія Ареопагіта, Максима Сповідника, Іоанна Дамаскіна окреслено коло найбільш обговорюваних проблем у контексті визначення сутності живого: обґрунтування першості істини Одкровення над чуттєво-раціональним пізнанням; положення про постання живого внаслідок безумовно-довільного створення його Богом; з'ясування характеру взаємовідносин між Богом та іншими живими іпостасями; вибудовування ієрархічної структури живого з урахуванням міри його моральної досконалості; співвідношення духовного й матеріального в несамосущих живих істотах, передіснування душі.

Відтак найбільш характерними особливостями східнохристиянських учень про живе є креаціонізм (Бог є творцем усього існуючого), геоцентризм (Бог є абсолютним началом і центром Всесвіту), провіденціалізм (усе суще є виявом волі Бога), які виступають принципами творення всіх компонентів ієрархічного впорядкування і визначають субординацію (нерівнозначність складових ієрархії залежно від ступенів моральної досконалості) та їх координацію (узгодженість взаємозв'язку між складовими ієрархії).

У третьому розділі **"Гуманістичний потенціал східнохристиянських учень про живе"** здійснюється аналіз складових ієрархізації живого. У цьому контексті звертається увага на дослідження ролі людини в ієрархії живого,

з'ясовується значення вчення представників східної патристики в оцінці сучасної богословської думки.

У підрозділі 3.1 **"Місце та роль людини в контексті ієрархізації живого"** аналізуються основні складові живого, розглядається вплив відношення "людина – Бог" на них.

Передусім аналізуються ті поняття, що створюють категоріальний каркас, завдяки якому з'ясовується сутність живого в східній патристиці – сутність, іпостась, енергія, спосіб існування (Т.Борозенець, Ю.Чорноморець). Зазначається, що в основі теоцентричного вчення представників східної патристики лежить первинність Бога як абсолютної істоти, Вічного Життя, яке оживотворює несамосуще і забезпечує єдність із Ним.

Усе, що має душу, – від Бога; воно назване живим. Творене живе є ніби втіленням енергії Бога, який створив його не зі Своєї сутності, а з нічого, від початку заклавши в нього інакшість – протилежність як співвідношення між Абсолютним і відносним. Залежно від міри досконалості кожна тварна жива істота посідає певне місце в ієрархії, яка підноситься до Абсолютного Досконалого. Передусім творена жива істота відображає духовність Божу. Вона втілена у відносно самосущих розумних безтілесних істотах – ангелах, які займають перший, верхній ступінь ієрархічних сходів живого і забезпечують моральність і благополуччя людей, оберігають їх.

У людині дух існує не лише в собі як розумно-вільний самовияв, а й у тілі як принцип його життя – народження і розвитку. Людина, відобразивши в собі Бога, стає його живою іконою, носієм його божественних сил. Саме людина наділена здатністю до діалогу-спілкування "людина – Бог" як своєрідного процесу її творення та оновлення.

Співучасть у Боголюдському житті має для людини абсолютний сенс. Бог створив людину за своєю подобою, і вона власним життям покликана виявляти його подобу. Таке виявлення залежить від способу життя людини. Оскільки людина богоподібна та богообразна, то все створене суще (тварини, рослини тощо) отримує енергію обожнення згідно з їхньою причетністю до людей, які обожнюються. Через своє проміжне становище на щаблях ієрархії людина поєднує безтілесні ангельські уми з усіма іншими формами живого, зокрема тваринами та рослинами, які є духовно-тілесною єдністю. Проте у тварини дух є тільки життєвою процесуальністю – зростанням, рухом, відчуттями; його роль зведена до функції зростання і відчуття.

Богоподібність, богообразність людини уможлиблює її діалогічність, духовність. Відтак людина, з одного боку, має зобов'язання та відповідальність перед усім живим, з іншого – повинна прагнути до співіснування, співжиття з усім створеним живим і неживим.

У підрозділі 3.2 "Сприйняття східнопатристичних уявлень про живе в сучасному православному дискурсі" розглядається значення східнохристиянського вчення про живе в контексті його оцінки сучасними богословами.

У розмаїтті праць, присвячених оцінці східнопатристичних уявлень про живе сучасними богословами, відстежуються дві тенденції. Перша – співвідношення з еволюційною теорією походження живого, у контексті якої вирізняється, з одного боку, креаціоністський підхід, представники якого намагаються повністю привести свої концепції про сутність живого у відповідність до традиційних східнохристиянських учень (О. Худошин, С. Вертьянов, Д. Сисоєв, Тимофій (священик) та ін.), з іншого – еволюційний підхід, представники якого, не заперечуючи сам принцип еволюції становлення живого, творцем процесу становлення та облаштовувачем усього сущого вважають Бога (О. Мень, А. Кураєв та ін.). Богослови, будучи не в змозі спростувати еволюційну теорію, представляють її як недоведену й ненадійну гіпотезу (арх. Рафаїл, Л. Войно-Ясенецький та ін.).

Найчастіше наводяться такі аргументи на захист релігійної моделі виникнення живого: біохімікам досі не вдалося синтезувати живу клітину з неживої матерії (В. Обухов, В. Неделько, А. Хунджуа); сучасні геологічні розкопки не дають ланцюгів проміжних ланок, перехідних форм, у тому числі й людини (С. Вертьянов, священик Тимофій, священик М. Барінов). Підкреслюється, що деякі богослови підтримують ідею мікроеволюції в межах виду (Л. Войно-Ясенецький); розрізняють предмет вивчення науки (відносно походження) і релігії (абсолютне походження), основу суперечностей між ними зводять до дива, яке не порушує встановлених наукою законів природи (С. Франк); трактують еволюцію як навернення тварі на шлях, окреслений Творцем, підкреслюючи, що для виживання й адаптації людини необхідною є духовність (О. Мень).

Друга тенденція, яка актуалізується в сучасній православній думці щодо феномена живого, – це питання про співвідношення із новітніми біотехнологічними практиками (генна інженерія, клонування, їх вплив на живі системи, у тому числі на людське життя). Виходячи з-під контролю людини, вони стають непередбачуваними в результативному прояві. Втручання в тілесність є порушенням людини як цілісності, репрезентантами якої були отці та вчителі східної церкви, для яких життя було безцінним Божим даром.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві реконструйовано концептуальну модель інтерпретації живого у працях мислителів східної патристики. Відповідно до поставленої мети та завдань дисертаційного дослідження зроблено такі висновки.

1. У дослідницькій літературі відстежується різноаспектність, багатовимірність інтерпретативних зрізів сутності живого, що зумовлено розмаїттям його проявів, широким спектром властивостей, якими його наділяють науковці, що виражається в богословському, природничо-науковому, філософському, релігієзнавчому підходах. У зв'язку з різноплановими варіативними характеристиками феномена живого, його співвідношенням із концептом життя пропонується розглядати їх як семантично споріднені, інваріантні за формою поняття, які стосуються сфери живого у всій його повноті, цілісності. Певні смислові відмінності відстежуються в контексті співвідношення понять "живе – природа" та "життя – феномен людини".

2. Перші вчення в античній філософії націлені на усвідомлення універсальної закономірності, єдиного походження всього суцього, яке конкретизувалося як первоначало – вода, повітря тощо. Першовитоки задають образ світу, те, яким чином здійснюється процес його упорядкування. Згодом поступово змінюються акценти з питання "Що є початком всього суцього?" на питання "Яким чином воно впорядковується?" Першопочаток пов'язується з Першодвигуном, життєвою силою творення багаторівневого живого (Арістотель), з деміургом, ідеальним першопочатком, творцем Всесвіту, який наділений активністю, розумністю та благістю (Платон), з Єдиним як конструктором ієрархічної будови дійсності (Плотін).

3. Саме у біблійній традиції вперше виражена ідея творення з "нічого". Творення живої природи постає як акт волі, а не акт природи. Виникнення тварного через творення є виявом божественного бажання "єдиного обґрунтування тварного". Живе ідентифікується як "дух життя", вселений Богом, і має такі властивості, як здатність жити та продовжувати рід.

4. До найбільш визначальних характеристик східнохристиянського тлумачення живого належить: 1) геоцентризм (Бог як абсолютне начало і центр Всесвіту, що зумовлює собою буття і смисл існування всього живого); 2) креаціонізм (Бог є творцем походження Всесвіту, Землі та всіх форм життя внаслідок його творчого акту); 3) провіденціалізм (усе суще, у тому числі живе, є виявом волі Бога, його наперед визначеного наміру та провидіння).

5. Мислителі східної патристики вибудували таку створену Богом ієрархію живого: ангели, людина, тварини, рослини. Творене живе є ніби втіленням енергії Бога, який створив його не із Своєї сутності, а з "нічого", від

початку заклавши в нього інакшість. Причому творення живого відбувалося за принципом зростання – до більшого, до природної досконалості (Климент Александрійський, Оріген, Василій Великий). Ієрархічність характеризується субординаціонізмом, координаціонізмом. Живе – це складна, послідовна система різнорідних частин, градаційне розуміння яких за ступенем досконалості й наближеності до Бога утворює гармонійну єдність; Божественний Логос уможлиблює наявність у всьому живому вічного життя (Василій Великий). Бог створив людину за своєю подобою, і вона своїм життям покликана виявляти його подобу. Таке виявлення залежить від способу життя людини. Сама людина є ієрархічною, і все, із чим би вона не співвідносилася, ієрархізується. Людина привносить у світ живого порядок, виявляючи красу, що є віддзеркаленням ієрархічного божественного начала. Людина внаслідок своєї Богопричетності та Богоподібності несе відповідальність перед усім живим, прагне до його соборності та єдності.

6. Узгоджуючи релігійну картину світу із сучасними науковими відкриттями, православні богослови загалом визнають еволюційну теорію щодо походження всього живого, але водночас акцентують увагу на спрямовуючій волі Бога в цьому процесі. Власне, сьогодні у православній думці актуалізується проблема необхідності об'єднання всього людства задля збереження життя на Землі. Ця проблема підсилюється появою новітніх біотехнологічних практик, які містять певні ризики, зокрема в аспекті збереження природності життя. Тому ідеї східної патристики про цілісність усього живого, про його божественний характер сьогодні стають морально-етичною експертизою в царині трансплантології, генної інженерії, клонування тварин тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Статті в наукових фахових виданнях, зареєстрованих ВАК України

1. Мартич Р. В. Ставлення християнства до науки: аналітичний огляд / Р. В. Мартич // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди": Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 13. – С. 208–215.
2. Мартич Р. В. Трансформація ставлення до науки в православній традиції / Р. В. Мартич // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 17 (30). – С. 21–28.

3. Мартич Р. В. Осмислення пізнання у творах Августина Блаженного / Р. В. Мартич // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: ІІШ "Наука і освіта", 2009. – № 3. – С. 128–132.
4. Мартич Р. В. Становлення концепту живого / Р. В. Мартич // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: ІІШ "Наука і освіта", 2009. – № 4. – С. 156–160.
5. Мартич Р. В. Генеза розуміння живого у православній традиції / Р. В. Мартич // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Випуск 18. – С. 333–337.
6. Мартич Р. В. Генеза ранньохристиянських основ осмислення концепту живого / Р. В. Мартич // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – К.: Видавничий центр КНЛУ. – 2010. – Вип. 25. – С. 351–358.

II. Статті в інших виданнях, збірниках, тези і матеріали конференцій

7. Мартич Р. В. Пізнання в біблійній традиції / Р. В. Мартич // ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав" / Релігійне життя Переяславської землі (IX – XXI ст.). Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький: СКД, 2010. – Вип. 4 (6). – С. 108–111.
8. Мартич Р. В. Особливості осмислення буття у середньовічній патристиці / Р. В. Мартич // Шевченківські дні – 2009. Гуманітарні науки : Міжнародна науково-практична конференція молодих учених (9–10 березня 2009 року) : матеріали. – К., 2009. – С. 42–43.
9. Мартич Р. В. Вплив світоглядних засад представників Києво-Могилянської академії на розвиток ідеї живого / Р. В. Мартич // Проблеми та перспективи розвитку української науки на початку третього тисячоліття : Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція (14–16 грудня 2009 року) : Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 52–54.
10. Мартич Р. В. Зооморфологія живого в біблійній традиції / Р. В. Мартич // Наука і життя – 2010 : Всеукраїнська науково-практична конференція (17 березня 2010) : Збірник матеріалів. – Миколаїв: Видавництво Національного університету кораблебудування, 2010. – С. 81–82.
11. Мартич Р. В. Концепт живого у світогляді П. Могили / Р. В. Мартич // Дні науки філософського факультету – 2010 : Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та

- виступів. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – Ч. VII. – С. 23–25.
12. Мартич Р. В. Максим Сповідник та Іоанн Дамаскін: концепція живого / Р. В. Мартич // Науково-практичний досвід – 2010 : Всеукр. наук.-практ. конференція (17 травня 2010 року) : Зб. матеріалів. – Миколаїв: Вид-во національного університету кораблебудування, 2010. – С. 140–142.
 13. Мартич Р. В. Розвиток релігійно-філософської ідеї організації живого в традиції С. Булгакова / Р. В. Мартич // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : XXVII Міжн. науково-практична конференція (21 травня 2010 року) : матеріали. – Донецьк: ІПШ "Наука і освіта", 2010. – С. 199–200.
 14. Мартич Р. В. Ранньохристиянська доктрина живого / Р. В. Мартич // Культура і суспільство ХХІ століття: духовні, культурологічні, соціальні виміри : Всеукраїнська науково-практична конференція (27–28 травня 2010 р.) : матеріали. – Київ: НАКККіМ, 2010. – С. 40–42.

АНОТАЦІЯ

Мартич Р. В. Інтерпретація сутності живого у філософії східної патристики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2011.

Дисертація є філософсько-релігієзнавчим дослідженням поглядів на сутність живого у філософії представників східної патристики. Доведено, що погляди на сутність живого в отців східної церкви формувалися на основі синтезу античної філософії та біблійної інтерпретації. Відштовхуючись від ідеї живого як втілення душі, східна патристика розширила коло живих істот на основі розрізнення рівнів складності життєвих сил (Григорій Ніський, Максим Сповідник, Іоанн Дамаскін) і вперше розробила християнську ієрархію живого, поставивши на її вершині ангелів, однак акцентуючи верховенство людини над земним світом живого (Василій Великий, Діонісій Ареопагіт).

У дисертаційному дослідженні розглянуто напрями модернізації поглядів на живе у східнохристиянських ученнях з урахуванням його оцінки в сучасному православному дискурсі. Основними особливостями модернізованих уявлень слід вважати відхід від буквального розуміння ідей книги Буття, намагання узгодити православні догмати з даними сучасних наукових досліджень, коадаптувати релігійні і наукові положення щодо походження, сутності феномена живого.

Ключові слова: східна патристика, першоначало, живе, Бог, ієрархія форм живого, людина, збереження життя.

АННОТАЦІЯ

Мартич Р. В. Інтерпретація сутності живого в філософії восточної патристики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко. – Житомир, 2011.

Диссертация является философско-религиоведческим исследованием взглядов на сущность живого в философии представителей восточной патристики. Доказано, что взгляды отцов восточной церкви на сущность живого формировались на основе синтеза античной философии и библейской интерпретации. Уточнено и конкретизировано формирование идеи живого в контексте ее связи с первоначалом в античной философии: сначала проявления идеи живого связаны с поиском субстратного первоначала, которое впоследствии, утрачивая качественные характеристики, приобретает более абстрактные признаки: во-первых, как жизненная сила – действующий фактор, от которого зависят все проявления многоуровневой жизни (Аристотель), во-вторых, как демиургический принцип, которому свойственны активность, разумность, благодать (Платон). Впоследствии эти идеи приобретают определенные проявления в философии средних платоников и Плотина (Единственное, Ум, Душа).

При этом ставится вопрос о том, какой должна быть жизнь (Платон), зарождается традиция понимания живого как иерархизированной системы, его идентификации (Аристотель). Именно в библейской традиции впервые выражена идея творения из "ничего". Творение живой природы представляется как акт воли, а не акт природы. Созидание – акт, имеющий начало, поэтому в силу своего происхождения тварь является существом, поддающимся изменениям, переходу из одного состояния в другое. Возникновение тварного через творение является проявлением божественного желания "единого обоснования тварного". Живое идентифицируется как "дух жизни", вселенный Богом, имеющий такие свойства, как способность жить и продолжать род.

Отталкиваясь от идеи живого как воплощения души, одухотворенного, восточная патристика расширила круг живых существ на основе разграничения уровней сложности жизненных сил (Григорий Нисский, Максим Исповедник, Иоанн Дамаскин) и впервые разработала христианскую иерархию живого, поставив на ее вершине ангелов, однако акцентируя верховенство человека над

земным миром живого (Василий Великий, Дионисий Ареопагит). Человек привносит в мир живого порядок, проявляя красоту, что является отражением иерархического божественного начала. Человек в результате своей Богопричастности и Богоподобия несет ответственность перед всем живым, стремится к его объединению и единству. Одновременно в работе рассмотрены направления модернизации представлений о живом мыслителей восточной церкви с учетом их оценки в современном православном дискурсе.

Ключевые слова: восточная патристика, первоначало, живое, Бог, иерархия форм живого, человек, сохранение жизни.

SUMMARY

Martych R. V. The interpretation of essence of living in the Eastern patristic philosophy. – Manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of a Candidate of Philosophic Sciences in speciality 09.00.11 – Religious studies. – Zhytomyr State University named after Ivan Franko, Zhytomyr, 2011.

The thesis is a philosophical and religious research of views on the essence of living in philosophy of representatives of Eastern patristic. Proved, the views on the essence of living of the Eastern Church Fathers in Christianity were formed on the basis of synthesis of ancient philosophy and biblical interpretation. Eastern patristic, based on the idea of living as the incarnation of the spirit, inspired, broadened the outlook of living things based on the distinguishing levels difficulty of vitality (Hryhorii Niskyi, Maksym Spovidnyk, Ioann Damaskin) and Christian hierarchy of living, putting at the top of it angels are developed first, however emphasizing domination of man over the earthly world of the living (Vasylii Velykyi, Dionysii Areopagit).

Directions of modernization of views on living in the Eastern and Christian teachings, including its assessment in modern orthodox discourse are considered. The main peculiarities of the modernized conception should be considered: a departure from a literal sense of concepts of Genesis book, attempts to coordinate orthodox tenets with data of modern scientific researches, mutual adapt religious and scientific position concerning origin, the essence of the phenomenon of living.

Key words: eastern patristic, initial source, living, God, the hierarchy of forms of living, man, preservation of life.

